

VEDRAN STOJANOVIĆ
Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku
E-mail: vedranstojanovic44@gmail.com

Prethodno priopćenje
UDK: 821.14.09Didak, P.
UDK: 930.85(497.584Dubrovnik)(0:82-8)
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/m3v76t23gy>
Primljeno: 15. 1. 2025.
Prihvaćeno: 19. 2. 2025.

DIDAK PIR O GRADSKOM I PRIGRADSKOM PROSTORU RENESANSNOGA DUBROVNIKA

VEDRAN STOJANOVIĆ

Sažetak: U radu su analizirana četiri djela portugalskog pjesnika Didaka Pira posvećena Dubrovniku. Neka od njih dosada su čitana samo kao važan izvor za proučavanje kulturnog života u drugoj polovici 16. stoljeća. Ovdje im se pak pristupa s imagološkog očišta i kao djelima koja pripadaju žanru pohvala gradovima (*laudationes urbium*) kako bi se otkrilo kakva je bila Pirova slika grada i njegove okolice, koji su mu prostori, građevine i spomenici bili bitni i koju im je ulogu dodijelio u svojim djelima.

Gljučne riječi: Didak Pir, Dubrovnik, 16. stoljeće, *laudationes urbium*, slika gradskog prostora

Keywords: Dydacus Pyrrhus, Dubrovnik (Ragusa), 16 Century, *laudationes urbium*, image of urban space

Uvod

Nakon izgnanstva iz rodne Évora i lutanja po zapadnoj Europi, oko 1540. godine Didak Pir (1517.-1599.)¹ dolazi u Ferraru, gdje mu Gerolamo Falletti (1518.-1564.) u knjizi *Poematum libri septem*² objavljuje neke od radova. Tu tiska i svoju prvu samostalnu

---

¹ Pravim imenom Isaia Koen, a poznat još i kao Diogo Pires, Didacus Pyrrhus Lusitanus i Flavius Iacobus Ebo-rensis. Za više biografskih detalja vidi: Darko Novaković, "Didak Pir", *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. (<https://hbl.lzmk.hr/clanak/didak-pir>, pristupljeno 14. siječnja 2025.) i Jorjo Tadić, *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII. stoljeća*, Sarajevo: La Benevolencia, 1937., 298-314.

² Hieronymus Phalethus, *Poematum libri septem*, Ferrariae: Apud Franciscum Rubeum, 1546.

pjesničku zbirku *Carmina*.³ Neko vrijeme provodi u Anconi⁴ i u Rimu, a nakon objavljivanja bule pape Pavla IV. *Cum nimis absurdum* 1555. godine⁵ kratko boravi u Pesaru te na kraju u Istanbulu odakle je 1558. došao u Dubrovnik gdje će provesti ostatak života.⁶ Taj podatak potvrđuje i Pirov prijatelj i sunarodnjak Amatus Lusitanus (1511.-1568.)⁷ u šestoj centuriji svojeg najpoznatijeg djela *Curatationum medicinalium centuriae septem*.⁸

Dubrovnik je za onodobne Židove predstavljao utočište, sigurnost koja je ovisila o vještoj igri između dubrovačkih svjetovnih i crkvenih vlasti.⁹ Dubrovački geto, osnovan 1546. kao posljedica doseljavanja određenog broja židovskih trgovaca nakon rata Svete lige (1537.-1540.),¹⁰ u vrijeme Pirova dolaska predstavljao je relativno malobrojnu zajednicu pa je on vjerojatno poznao sve njezine pripadnike, što je bio jedan vid njegove ulaznice u gradski život za koji se počeo zanimati odmah po dolasku.

U razdoblju dugom preko četrdeset godina stekao je brojne poznanike među uglednim domaćim i stranim suvremenikima koji su u to vrijeme živjeli u Dubrovniku, poput Dinka Zlatarića, Miha Monaldija, Mavra Vetranovića, Nikole Vitova Gozze, Šimuna Benessa, Camilla Camillija i dr.¹¹ Zbog želje da se što bolje uklopi u novu sredinu, njegova su djela postala izuzetno vrijedno vrelo za proučavanje kulturnog života

³ Didak Pir, *Didaci Pyrrhi Lusitani carminum liber unus*, Ferrariae: Apud Franciscum Rubrium, 1545.

⁴ Treba napomenuti da je ankonitanska židovska zajednica nakon objavljivanja papinske bule iz 1555. bila gotovo u potpunosti uništena, a nad njezinim pripadnicima provodili su se brutalni masakri i protjerivanja. O tome vidi više: Anita Stramigioli, "Gli Ebrei e la vita economica di Osimo nel Cinquecento" *Quaderni storici delle Marche* 2/4 (1967.), 46-65 i Giacomo Mariani, Dario Taraborrelli, "Sul ritrovamento di alcuni documenti del processo dell'Inquisizione agli ebrei portoghesi di Ancona (1556)", *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 103/1 (2023.), 460-470.

⁵ Navedenom su bulom Židovi koji su živjeli na području Papinske Države bili prisiljeni, među ostalim, preseliti u geta te prodati svoju imovinu kršćanima. O tome vidi: Benjamin Ravid, "Cum Nimis Absurdum and the Ancona Auto-da-Fé Revisited: their impact on Venice and some wider reflections", *Jewish History* 26 (2012.), 85-100; Martina Mampieri, *Living under the Evil Pope*, Leiden: Brill, 2020.

⁶ Više o napuštanju Italije i dolasku u Dubrovnik preko Osmanskog Carstva vidi u: Vesna Miović, "Sefardi Refugees in 16th Century Ragusa (Dubrovnik)" *Hispania Judaica Bulletin* 5 (2007.), 241-260; Vesna Miović, Relja Seferović, "Gracija Mendes u Dubrovniku", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 51/1 (2013.), 158-162.

⁷ Zna se da je Pir od izgnanstva iz Portugala pa do dolaska u Italiju čitavo vrijeme pratio Amatusa Lusitanusa, a njihovo se poznanstvo nastavilo i po dolasku u Dubrovnik. O tome i općenito o Pirovom putu od Portugala do Dubrovnika vidi: Jorge Pessoa Santos Carvalho, "De Évora a Ragusa: a peregrinação sem regresso de Didacus Pyrrhus Lusitanus", *O Instituto* 140-141 (1984.), 79-100.

⁸ *Didacus Pyrrhus, vir Graece et Latine peritissimus et magni nominis poeta, cum in suburbio Ragusis ageret (recens enim ex Bizantio venerat)* u: Amatus Lusitanus, *Curatationum medicinalium Amati Lusitani medici physici praestantissimi centuriae duae, quinta videlicet ac sexta*, Venetiis: Ex officina Valgrisiana, 1560, 196; Đuro Körbler, "Život i rad humanista Didaka Pira Portugalca, napose u Dubrovniku", *Rad JAZU* 216 (1917.), 58.

⁹ Vesna Miović, *Židovi u Dubrovačkoj Republici. 1546-1808*, Dubrovnik-Zagreb: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2024., 150.

¹⁰ Iscrpno i detaljno o dubrovačkom getu vidi: V. Miović, *Židovi u Dubrovačkoj Republici*, 19-28 et *passim*.

¹¹ Đ. Körbler, "Život i rad humanista Didaka Pira", 4.

onodobnog Dubrovnika. To su uočili već i Ignjat Giorgi, koji ga je uvrstio u svoje djelo *Vitae et carmina nonnullorum illustrium civium Rhacusinorum*,¹² zatim Serafin Marija Cerva,¹³ Sebastian Dolci,¹⁴ Francesco Maria Appendini¹⁵ i Urban Appendini koji je u zbirci *Carmina. Accedunt selecta illustrium Ragusinorum poemata*¹⁶ tiskao 19 Pirovih pjesama i tako ponovno probudio zanimanje za ovog pjesnika.¹⁷ Osim portugalskih znanstvenika, poput América da Coste Ramalha¹⁸ i Carlota Ascensa Andréa,¹⁹ te u novije vrijeme Antónia Manuela Lopesa Andradea²⁰, Tomo Krša²¹ prvi je u nas kritički pristupio Pirovu djelu, a slijedili su Đuro Körbler, Petar Kolendić²² i u novije vrijeme Darko Novaković.²³ Svakako treba istaknuti i temat u časopisu Dubrovnik pod naslovom *500. obljetnica rođenja Didaka Pira (1517.-1599.)* koji također donosi nove podatke o Pirovu životu i djelovanju u Dubrovniku.²⁴

¹² Petar Kolendić, *Biografska dela Ignjata Đurđevića*, Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1935.

¹³ Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, I-IV, Zagreb: JAZU, 1980.

¹⁴ Sebastiano Dolci, *Fasti litterario-ragusini sive virorum litteratorum, qui usque ad annum MDCCLXVI in Ragusina claruerunt ditione, prospectus alphabetico ordine exhibitus, et notis illustratus*, Venetiis: Gaspar Storti, 1767., 17

¹⁵ Francesco Maria Appendini, *Notizie istorico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, II. Ragusa: Antonio Martecchini, 1802., 324-327.

¹⁶ Urban Appendini, *Carmina. Accedunt selecta illustrium Ragusinorum poemata*, Ragusii: Typis Martecchinianis, 1811., 204-244.

¹⁷ Riječ je o sljedećim pjesmama: *Ad Benessum, Ad eundem, Solimani laudes, De Lusitanorum tumulo in urbe Ferraria, Ad Nicolaum Gottium, De origine domus Saracae apud Rhacusanos ad Joannem Saracam, In obitum Joannae Heturiae Reginae, Ad Dominicum Slatarichium juvenem clarissimum et equestri dignitate insignem, in nuptiis virginis Mandotiae et Petri Albani, De origine domus Mensiae apud Rhacusanos, De portu Grusiae, De ultimis Portugalliae Regibus, qui aetate mea vixerunt, Veli. et amoribus renuntiare, Ad Cloem, et Ruffam, De exilio suo, Ad Dominicum Rhanniam, sive Ragninam, Ad Simonem Benessum, Ad eundem, In pulicem.*

¹⁸ Américo da Costa Ramalho, "Didacus Pyrrhus Lusitanus. Poeta e Humanista", *Humanitas* 35-36 (1983.-1984.), 1-17.

¹⁹ Carlos Ascenso André, *Diogo Pires, antologia poética*, Coimbra: Universidade de Coimbra, 1983.; Carlos Ascenso André, *Um judeu no desterro. Diogo Pires e a memória de Portugal*, Coimbra: INIC, 1992.

²⁰ António Manuel Lopes Andrade, *O Cato Minor de Diogo Pires e a poesia didáctica do século XVI*, doktorski rad. Aveiro: Universidade de Aveiro, 2005.; António Manuel Lopes Andrade, "A fábula na obra poética de Diogo Pires", *Ágora. Estudos Clássicos em Debate* 9 (2007.), 99-117.

²¹ Tomo Krša, *Della vita e degli scritti di Didaco Pirro altramente detto Jacopo Flavio Eborense*, Firenze: Stamperia Magheri, 1826.

²² Petar Kolendić, "Nekoliko pesama humaniste Didaka Pira", *Zbornik istorije književnosti SANU* 2 (1961.), 1-47.

²³ Darko Novaković, "Didacus Pyrrhus as *Iusor amorum*: unpublished love-elegies from the manuscript D. a. 29 in the Historical Institute of Croatian Academy of Arts and Sciences in Dubrovnik", *Euphrosyne* 26 (1998.), 399-408; Darko Novaković, "Portugalski Židov, posljednji veliki pjesnik hrvatskoga humanizma: četiri stoljeća od smrti Didaka Pira", *Vijenac* 7/136 (1999.), 12-13; Darko Novaković, "Didak Pir kao *Iusor amorum*: neobjavljene ljubavne elegije iz rukopisa D. a. 29 Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku", u: Darko Novaković, *U krilu vile Latinke. Rasprave o hrvatskom humanizmu*, Zagreb: Ex libris, 2015., 81-10.

²⁴ Riječ je o tekstovima: Vesna Miović, "Dubrovačka Židovska općina u vrijeme Didaka Pira"; Antun Pavešković, "Didakov pir s Mnemozinom"; Vedran Stojanović, "Stihovi Didaka Pira u pohvalu Dubrovniku"; Petra Petrač, "Didak Pir i *De illustribus familiis quae hodie Rhacusae exstant*", a koji su objavljeni u *Dubrovnik* 28/4 (2017.).

Osim što su bogat izvor za proučavanje dubrovačkog kulturnog života, u nekim djelima ovog izuzetno plodnog humanističkog pjesnika, različitim po veličini i sadržaju, nailazimo na opise izgleda grada i okolice, pa se ona mogu tumačiti kako iz njihove pripadnosti zasebnom žanru pohvala gradovima, tako i iz očista slike gradskog prostora Dubrovnika.²⁵ Odabrao sam četiri djela, od kojih je poslanica *Ad Paulum* sačuvana u samo jednom tiskanom izdanju iz 1563.,²⁶ dok su preostala tri (*De urbe Rhacusa ab egregio pictore expressa*, *De urbe Rhacusa*, *De illustribus familiis quae hodie Rhacusae exstant*) dio njegove najambicioznije zbirke *Cato Minor sive dysticha moralia* iz 1592. godine.²⁷

Ad Paulum

Najopširniji opis Dubrovnika Pir donosi u poslanici *Ad Paulum*. Riječ je o djelu koje je u svojem izvornom obliku do trenutka izrade digitalne zbirke *Croatiae auctores Latini* bilo teško dostupno i gotovo nepoznato hrvatskoj povijesti književnosti.²⁸ Tih nešto više od petsto heksametara Tomo Krša nazvao je najljepšom pohvalom Dubrovniku i svemu dubrovačkom.²⁹ Poslanica se može podijeliti na dva dijela. U ovom radu posvetit ću se samo onom većem početnom u kojem autor opisuje svoju novu domovinu jer u nastavku progovara o sebi s naglaskom na izgnanstvo, što je zasebna tema.

Ovo djelo, upućeno mletačkom tipografu i pjesnikovu prijatelju Paolu Manuziju (1512.-1574.), bez ikakve sumnje može se žanrovski odrediti kao *laudatio urbis*.³⁰ U konkretnom slučaju autor tek donekle slijedi originalne upute iz kasnoantičkog spisa

²⁵ O tome iscrpno vidi: Vedran Stojanović, *Dubrovački diptih. Domaći i strani autori o prostoru pretpotresnoga grada*, Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2024., *passim*.

²⁶ Didacus Pyrrhus, *Ad Paulum [Manutium]*. Ferrariae: Apud Valentem Panizzam Mantuanum Ducalem Typographum, 1563. Digitalizirano izdanje dostupno je na sljedećoj poveznici: <https://croala.ffzg.unizg.hr/cdb/static/croala-html/didacus-p-paul.html>, pristupljeno: 28. siječnja 2025. Djelo je bilo dostupno u prijevodu Darinke Nevenić Grabovac iz 1971. Vidi: Darinka Nevenić Grabovac, "Iz poezije Didaka Pira", *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 1 (1971.), 273-289.

²⁷ Flavius Iacobus Eboensis, *Cato Minor sive dysticha moralia ad Ludimagistros Olyssiponenses. Accessere nova epigrammata, et alia nonnulla eodem Auctore. Opus pium, et erudiendis pueris adprime necessarium*, Venetiis: Sub signum Leonis, 1592.

²⁸ Poslanicu *Ad Paulum* tiskanu u Ferrari (*apud Valentem Panizzam Mantuanum, ducalem typographum*) 1563. godine prepisao je i u zbirci *Croatiae auctores Latini* 2009. objavio Neven Jovanović. (<http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.277:1.croala>, pristupljeno: 28. siječnja 2025.).

²⁹ T. Krša, *Della vita e degli scritti di Didaco Pirro*, 17-18.

³⁰ U nas su o toj temi pisali Zdenka Janeković Römer, "Čast i glas grada Dubrovnika u njegova slavitelja Filipa de Diversisa", u: Filip de Diversis, *Sabrana djela. Opis Dubrovnika. Govori u slavu kraljeva*, prir. i prev. Zdenka Janeković Römer. Zagreb: Dom i svijet, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007., 11-33; Neven Jovanović, "Marulić i *laudationes urbium*", *Colloquia Maruliana* 20 (2011.), 141-163; Neven Jovanović, "Dubrovnik in the Corpus of Eastern Adriatic Humanist *Laudationes Urbium*", *Dubrovnik Annals* 15 (2012.), 23-36; Tamara Tvrtković, "*Laudatio urbis*: U pohvalu od grada Šibenika", u: *Šibenik od prvog spomena*, ur. Iva Kurelac. Šibenik: Muzej grada Šibenika, Zagreb: HAZU, 2018., 319-331.

Menandra Retora *O epideiktikim govorima* (Περὶ Ἐπιδεικτικῶν),³¹ što ne čudi s obzirom na to da djelo nastaje u drugoj polovici 16. stoljeća pa su očita odstupanja od navedenog predložka. Naime, promijenjene okolnosti urbanih zajednica utjecale su na udaljavanje od dokumentarističkog i utilitarističkog pristupa ranijih pohvala, koje su većinom bile usmjerene na objašnjavanje i legitimiranje nastanka i podrijetla gradova.³² Pirova pohvala lišena je također izraženog političkog aspekta, kojima su obilovale pohvale iz prethodnog razdoblja.³³

Ipak, Didak Pir ne prekida sasvim nit koja ga vezuje s tradicijom žanra. Nakon uvodnog dijela u kojem se oprašta od prijatelja i najavljuje odlazak u Dubrovnik, autor u stilu ranije enkomijastičke poezije ipak progovara i o osnutku grada. Tek kratko navodi kako je grad nastao kao rimska kolonija koja je postala vladaricom Jadrana. Kao i mnogi drugi, iskorištava stvarnu geopolitičku činjenicu o položaju i okruženju Dubrovnika, koja redovito služi kako bi se grad oslikao kao oaza slobode i branitelj tadašnjih vrijednosti na samom rubu Europe, okružen barbarskim ruljama.

(...) *Stat Romanis fundata colonis*
Illyrici regina maris quam barbara circum
Agmina, quam magni iungunt sibi foedere reges.
 (16-18)

Ovdje je potrebno napomenuti da je riječ o duboko ukorijenjenom općem mjestu tada već jasno definiranog "mita" o Dubrovniku. Slika Grada kao "posljednje granice", "bastiona", "brane" ili "štita" pritom je obilato i uspješno korištena u političke svrhe kako bi se pokušao zadržati "neutralan" položaj među velikim silama na Sredozemlju (u prvom redu Španjolske i Osmanskog Carstva), a što je uz stvarni mir donosilo pozamašne trgovačke prihode i osiguravalo relativno blagostanje Dubrovačke Republike.³⁴

Slično kao i Michele Marullo čiju pohvalu³⁵ navodi (*Decantata boni numeris Racusa Marullī*), Pir ističe kako Dubrovnik živi u skladu sa zakonima koje sam donosi te da uživa u slobodi predaka, ne bojeći se okrutnih tirana.

³¹ Prema tom izvoru pohvale bi trebale sadržavati podatke o položaju, podrijetlu, pothvatima te opis gradskih bedema, plodne zemlje, obilja vode i običajima stanovnika, usp. Inmaculada García Gavilán, "Europa vista desde Ámsterdam: *Laus urbium* en la obra poética de Miguel (Daniel Levi) de Barrios", *Lectura y signo* 4 (2009.), 85-86; Daniela Romagnoli, "La coscienza civica nella città comunale italiana: La testimonianza delle *laudes civitatum* e il caso di Milano", u: *El mercat. Un Món de contactes i intercanvis*, ur. Flocel Sabaté. Lleida: Pagès editors, 2014., 61.

³² Uz već ranije citiranu literaturu, za Dubrovnik vidi također: Vedran Stojanović, "Michael Marullus Tarchaniota's *De laudibus Rhacusae* and His Early Years", u: *Essays on the Spread of Humanistic and Renaissance Literary Civilization in the Slavic World (15th-17th Century)*, ur. Giovanna Siedina. Firenze: Firenze University Press, 2020., 65.

³³ Posebno politički motivirane bile su pohvale talijanskim gradovima, rastrganima brojnim ratovima. Takve su primjerice Brunijeve *Laudatio Florentinae urbis* ili Decembriova *De laudibus Mediolanensium urbis panegyricus*.

³⁴ Posebice o ovoj temi, odnosno o diskursu o granici, vidi: Lovro Kunčević, *Mit o Dubrovniku. Diskursi o identitetu renesansnog grada*, Dubrovnik-Zagreb: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2015., 161-205.

³⁵ Vidi V. Stojanović, "Michael Marullus Tarchaniota's *De laudibus Rhacusae*", 53-73.

*Illa nec horribiles fasces neque sceptrā tyranni
Imperiosa timet, sed quas tulit ipsa probatque
Laeta fouet leges et libertatis auitae
Durat honos genti nullo debilis aeuo.*
(19-22)

U skladu s uputama Menandra Retora o poželjnom obliku pohvala gradovima, sljedećih tridesetak stihova posvećuje opisu gradske uprave na čelu s vlastelom (*patricia de gente senes*) koja se brine o općem dobru i donosi pravedne odluke (*ius communicat aequum*). Govori o knezu Republike koji ima ulogu čuvara mira i koji nakon mjesec dana odlazi kući kao običan čovjek.

*At cum plenus abit mensis iamque altera Lunae
Cornua formoso coepere albescere caelo,
Ille domum priuatus abit, uenit alter in aulam
Et uariata breues exaequat purpura fastos.*
(47-50)

Ovaj dio poslanice Pir završava kratkim dijelom u kojem posebno naglašava ljubav prema domovini i miru koji se gaji u Republici. Pritom spominje da su Dubrovčani u stanju voditi snažnu vojsku u ratove, ali takva hiperbola služi isključivo da bi se naglasilo ono što slijedi (*vincit pacis amor*).

*Omnes unus amor patriae tenet, omnibus idem
Ardor inest, nulli iucundior altera cura.
Et quamvis validas possint in bella cohortes
Ducere nec desint instructae littore classes,
Vincit pacis amor; sanctae quis munera pacis
Spernat et insani Martis praeponat amorem?*
(51-56)

Slijedi opis gradske okolice. Započinjući slikom škrtih polja na strmim obroncima koji zbog ljudskog truda ipak rađaju žitom i vinom, u stilu egzemplarnih pohvala gradovima, Pir slika bogatstvo prirode, sjaj vrtova, navodeći kako tu rastu masline bogate uljem posvećene božici Minervi, majčina dušica i kadulja čiji cvjetovi privlače pčele. Nastavlja opisom bogatstva vode, što je još jedan od nezaobilaznih elemenata enkomijastičkog pjesništva. Rijeku dubrovačku autor prikazuje kao predio prepun zelenila i šuma u blizini lijepog Gruškog zaljeva.³⁶ U tu savršenu arkadijsku sliku prepunu mitoloških aluzija Pir

³⁶ Didak Pir Gružu je posvetio zaseban epigram pod nazivom *De portu Grusiae* koji je dio zbirke *Didaci Pyrrhi Lusitani Elegiarum libri tres*. Epigram se nalazi na listu 16r istoimenog rukopisa koji se čuva u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku (D. a. 29). U epigramu se Gruški zaljev opisuje kao toliko prostran da bi mogao primiti tisuće lađa. Pred njim je otočić Daksa, a u blizini je i ušće Omble. Spominje i Crkvu sv. Križa, čiji križ je zaštitnik i

smješta čemprese, listove mirte, šimšir, česminu, zelena polja i žive izvore vode nad kojima se razliježe pjev ptica.

*At nitor hortorum quantus? Micat aurea Brenni
Villa nec Alcynoi concesserit Ombla viretis,
Ombla decus nemorum, et pulchrae vicina Grivosae.
Loetus ubi myrti foliis et Atlantide silva
Vernat ager tonsaque ornantur litora buxo.
Inde tepor caeli clementior, inde per auras
Assidui volucrum cantus, sonat Attica coniux
Funestas ah questa dapes et crimina Terei
Criminibus pensata novis. Responsat ab alta
Ilice et antiquas repetit Philomela querelas.
Tum vivi fontes et quae pendentia subter
Saxa sonans vasti speciem fert aequoris unda.
At prius extremos Nili penetraris ad ortus
Quam caput et salebras fontis penitusque latentes
Undantis scopuli liceat cognoscere causas
Ipse licet caecos iactet Trebina meatus
Antraque furtivis Nympharum conscia flammis.
(72-88)*

Na ovakav pomni prikaz prirode savršeno se nadovezuje opis gradskog prostora, stvarajući kontrast urbanog i ruralnog koji je tipičan humanističko-renesansni postupak, u manjoj ili većoj mjeri prisutan u književnosti od razdoblja antike pa sve do danas.³⁷ Urbanom posvećuje manje pažnje i formalno i sadržajno. Kreće s opisom zidina koje štite grad s morske strane i koje krote bijes juga i bure, ali spominje i opkop i vodovod. Na sredini gradskog trga uzdiže se Knežev dvor čiji se prostrani trijemovi oslanjaju na mnogobrojne stupove.

*Quid referam eductas moles atque addita ponto
Claustra? Quid edomitos Boreaeque Austriique furores?
Quid latera excisae rupis diductaque rivis
Flumina et a gemina salientes virgine rores?
Ipsa foro in medio quadrato regia saxo
Erigitur, hoc templum ingens, haec curia patrum,
Porticibus vastis centumque innixa columnis.
(89-95)*

---

pratilac mornara. Epigram je objavio i Urban Appendini u navedenoj zbirci. Gruž i Gruški zaljev izazivao je veliko zanimanje mnogobrojnih stranih posjetitelja Dubrovnika. O tome vidi više u: V. Stojanović, *Dubrovački diptih*, 144-150.

³⁷ Literatura o ovoj dihotomiji obimna je, ali za dobar pregled vidi, primjerice: Raymond Williams, *The Country and the City*, New York: Oxford University Press, 1973.

Pirova očaranost Kneževim dvorom koji spominje i u nekim drugim djelima ovdje posebno dolazi do izražaja u vidu podulje ekfraze slika na trijemu i portalu (*Hic genus antiquum primamque ab origine gentem/ Docta manus uario depinxerat argumento*). Ne ulazeći u detalje, samo ću navesti kako se Pirovo tumačenje u konačnici ponovno svodi na priču o prošlosti punoj borbi i ratova te na ljubav prema miru koju Dubrovčani oduvijek gaje. Trijem i kiparska ostvarenja u Dvoru općenito nose poruke i "dokaze" o antičkom podrijetlu, borbi dobra i zla, dobroj vladi, mudrosti ili primjerice trajnoj radosti.³⁸

U sljedećem dijelu Pir se opet udaljava od grada i zaranja u more koje ga okružuje, poprilično iscrpno nabrajajući riblje vrste koje u njemu žive: pirke, kavale, hame, oslići, lubini, pagri, skuše, cipli, tune, rombovi i trlje. Na izdvojenoj slici detaljno i pažljivo prikazuje školjku prstac u čijem je okusu autor možda uživao, pripisujući joj čak i ljekovita svojstva.³⁹ Započinje opisom načina na koji školjka poprima životni oblik, raste u kamenu pa nastavlja o ushićenju grčkog mornara kada ju je ugledao i nadjenuo joj ime.

*Quin et Dalmatici circum vada salsa profundi
Naturae mireris opes et prodiga rerum
Munera. Nam saxi venis abstrusa vetusti
Concha latet, seu spuma maris seu succina gutta
Paulatim accrevit lapidi, dein rore coacto
Accepit formam vitalem et condita testa est.
Quidquid id est, digitos imitantem navita Graius,
Cum primum Adriaticas puppim deflexit in undas,
Obstupuit visu insolitam, tum nomine dixit
Dactylon; haud quidquam fertur praestantius illo
Cum diuturna gravis patitur fastidia morbi
Avertitque cibos et vis humana fatiscit.
Continuo accurrit praesens medicina nec ultra
Vim morbi penetrare sinit viresque reducit.*
(145-158)

Potom dodatno širi perspektivu i govori o dubrovačkom arhipelagu, spominjući otoke Mljet, Lopud i Lastovo, poistovjećujući ih s mitskim morskim nimfama Nerejidama – bijela Lopud, plava Mljet i netaknuta Lastovo [*intacta Logussa* (sic!)] – koje razigrano poskakuju na morskoj pučini.

³⁸ Za detaljnu analizu vidi: Igor Fisković, "Kiparstvo na palači Kneževa dvora", u: *Knežev dvor u Dubrovniku. Utvrda – palača – muzej*, ur. Pavica Vilač, Dubrovnik: Dubrovački muzeji, 2016., 71-131; Ivo Babić, "Mitološke i astronomsko-astrološke teme na Kneževom dvoru u Dubrovniku", *Adrias* 17 (2010.), 151-177.

³⁹ O tome i dodatnoj literaturi vidi: Eleni Voultsiadou, Drosos Koutsoubas, Maria Achparaki, "Bivalve mollusc exploitation in Mediterranean coastal communities: an historical approach", *Journal of Biological Research-Thessaloniki* 13 (2010.), 35-45.

*Nec non Nereidum pulcher chorus, alba Lopude
Flavaque Mellite et adhuc intacta Logussa,
Aut pelago insultant lascivae, aut hispida colla
Coralio innectunt fragili et lucente smaragdo.*
(146-149)

U sljedećem dijelu, kroz skoro dvjesto heksametara nudi nam plejadu stranih i domaćih pojedinaca koji su u Grad donijeli čitav niz umijeća i znanja. Bez ikakva prijelaza, autor započinje dio posvećen stvarnim i u nekim slučajevima izmišljenim osobama, odnosno pravom predmetu njegova interesa. Započinja s ferarskim humanistom Nascimbeneom Nascimbenijem, pa spominje npr. Miha Monaldija, Nikolu Nalješkovića, Matiju Benessa i mnoge druge, ali neke tek po prezimenu, pa ih je zbog toga ponekad poprilično teško identificirati.

Negdje oko druge trećine naglo dolazi do oštrog prijelaza nakon kojeg pjesnik progovara o sebi i svojem izgnanstvu, ali prije toga ne zaboravlja najaviti vječnu slavu Dubrovnika, usporedivši ga s mnogim drugim, poznatim i bogatim gradovima koji su odavno nestali, poput Tebe, Sparte, Mikene, Atene, Kartage.

*Scilicet his animi studiis, hac indole morum
Crevit, et hac longum felix Racusa per aevum
Ibit, et aeternae stabit sua gloria genti.
At uero Thebanae arces atque alta Corinthos
Et foecunda uirum Sparte ueteresque Mycenae
Et Capua infelix et maius nomen Athenae
Quaeque diu terris leges dedit orbe subacto
Roma potens rerum et Carthaginis aemula uirtus
(Quid non longa dies spatiosaque deterat aetas?)*
(399-407)

Kao i u većini ostalih djela posvećenih Dubrovniku, Pir i u ovoj poslanici, u gotovo himničkom stilu, ne zaboravlja spomenuti svetog Vlaha kojemu Dubrovnik može zahvaliti postojanje i koji ga spašava od nedaća, koje su simbolički prikazane bijesom Jadranskog mora. Dubrovački nebeski zaštitnik i vječita Pirova inspiracija u ovom djelu ima još jednu, mnogo zanimljiviju i važniju ulogu. S obzirom na to da je pohvala *Ad Paulum* zasigurno nastala šezdesetih godina 16. stoljeća, u vrijeme održavanja Tridentskog koncila i početka protureformacijskog pokreta, jedini dodir sa suvremenim političkim kontekstom očituje se u spominjanju "pomahnitalog" (*armatum furiis*) Martina Luthera.⁴⁰ Ponovno je sveti Vlaho taj koji štiti svete zakone (katoličanstva) i progoni Luthera. Ovaj

⁴⁰ Također u negativnom svjetlu, kao bogohulnika, spominje ga u desetoj odi iz zbirke *Cato Minor*, pod naslovom *Ad virum clarissimum Chrysostomum Calabrum Antistitem Rhacusanum*.

"politički" izlet zasigurno je potaknut osobnim razlozima. Budući da je Pir bio Židov, iskoristio je ovu priliku za oštru kritiku Luthera, koji je imao poprilično neprijateljski stav prema Židovima, koje je u svojem djelu *Von den Juden und ihren Lügen* nazvao čak i vražjom djecom.⁴¹ Osim što nastoji dodatno naglasiti iznimno snažan katolički identitet Dubrovnika, ali i istaknuti na koju se stranu svrstao, Didak Pir "oslobađa" sv. Vlaha lokalnih okvira i dovodi ga u vezu s događajima koji su, kako je kasnije postalo jasno, iz temelja izmijenili sliku Europe.

Za razliku od ostalih dužih formi u kojima Pir, unatoč činjenici da je izvrstan versifikator, počesto gubi logičan slijed i ne uspijeva održati djelo na okupu, ova poslanica je konzistentna i smisleno strukturirana. Udaljena od kasnoantičkih kanona, srednjovjekovnih primjera i većine humanističkih pohvala, pa zbog toga i lišena potrebe za iznošenjem političkih poruka u cilju isticanja komunalnog i često kampanilističkog identiteta, Pirova *Ad Paulum* stilski je dotjerana autorova slika grada koji prvenstveno doživljava kroz stvarne osobe, svoje suvremenike, a ne preko simboličkih slika o tome što grad jest i što bi trebao biti.

De urbe Rhacusa ab egregio pictore expressa

Prilično detaljnu i bogatu sliku prostora Pir nudi u kratkom epigramu *De urbe Rhacusa ab egregio pictore expressa* iz zbirke *Cato Minor sive dysticha moralia*. Navodi kako stranac na svakom koraku može vidjeti veličinu Dubrovnika kako je to naslikala genijalna ruka nepoznatog slikara. U poslanici *Ad Paulum* spomenutom Kneževom dvoru ovdje autor dodaje još neke prepoznatljive građevine. U prvom redu dubrovačku katedralu (*Virginis templum*), Franjevački samostan Male braće (izrazom *pater Etruscus*), Dominikanski samostan (*pater Hispanus*)⁴² te Samostan sv. Klare (*pudica soror*). Dok je dubrovačka prvostolnica bez atributa, ostale dvije građevine nose svoje gotovo standardne "pirovske" epitete. Tako se Knežev dvor uvijek opisuje kao veličanstvena zgrada, a uz Svetog Vlaha ide pridjev "zlatan". U ovom epigramu Pir prikazuje i Orlandov stup (*Gallicus Heros*) od bijelog mramora te Sponzu (*Doctore Camillo et tot discipulis nobile gymnasium*), koja se nalazi na suprotnoj strani trga, a u kojoj je u to doba bila smještena dubrovačka gimnazija poznata po njezinom učitelju, a kasnije i upravitelju Camillu Camilliju. Pjesnik koristi građevine kao kulisu za život stvarnih osoba koje su prema njegovu mišljenju značajno obogatile Grad i s kojima je on vrlo vjerojatno prijateljevao. To je zasigurno

⁴¹ Vidi više u Heiko Augustinus Oberman, *Luther. Man between God and the Devil*, New Haven: Yale University Press, 1989., 292-297.

⁴² Darinka Nevenić Grabovac pogrešno tumači kako je *pater Hispanus* sv. Ignacije Lojolski, pa bi se prema tome trebalo raditi o jezuitskoj crkvi sv. Ignacija koja je sagrađena tek 1725. godine. S obzirom na to da je i sv. Dominik (Domingo de Guzmán Garcés) Španjolac, nema razloga zašto se ne bi radilo o Dominikanskom samostanu. Usp. D. Nevenić Grabovac, "Iz poezije Didaka Pira", 260.

bio slučaj s poznatim toskanskim pjesnikom koji je od sredine osamdesetih godina 16. stoljeća bio u službi u Dubrovniku, kako to prema Đuri Körbleru dobro potvrđuje epigram *Ad Camillum*.⁴³

De urbe Rhacusa

Iz iste je zbirke i oda br. 7 pod nazivom *De urbe Rhacusa*, također poznata Pirova pohvala Dubrovniku. Djelo započinje već i tada paradigmatom slikom grada koji oplakuje Jadransko more (*Rhacusa princeps urbium, quas Adriae/Hinc, inde fluctus alluit*).⁴⁴ Premda u ovoj odi nema nijednog opisa prostora, ona je zanimljiva zbog političkoga konteksta, ali i zbog ponovnog spominjanja sv. Vlaha. Prema Körblerovu tumačenju ove pjesme, grad je uspio odoljeti sili bosanskog bana Borića (*Baggius*) i velikog župana Stefana Nemanje (*Zuppanius*) i steći savezništvo sultana Sulejmana II. (*Tyrannus Thracii*).⁴⁵ Kao i u slučaju Giovannija Marija Filelfa (1426.-1480.) stotinjak godina ranije teško je ne zapitati se odakle su Pir, Filelfo i ostali stranci crpili ovakve informacije. Dok se u Filefovom slučaju logičnom može činiti mogućnost da je neke podatke dobio od brata Ksenofonta,⁴⁶ koji je službovao kao dubrovački kancelar, za Pira bi se moglo pretpostaviti da je zavirio u neki od prijepisa tada postojećih dubrovačkih kronika. Ponovno, samo pretpostavljajući, u neki od prijepisa koji su se vjerojatno čuvali u kućama njegovih prijatelja i poznanika, jer mu pristup službenim dokumentima Republike sasvim sigurno nije bio omogućen.

Pir vrlo vješto sljubljuje stvarni politički kontekst s mitološkom pozadinom i pričom o Tindarovim sinovima (Kastor i Polideuk ili spartanski Dioskuri) koji mu služe kako bi opisao spremnost Dubrovčana da obrane svoj grad. Autor prikazuje Dubrovnik kao mjesto u kojemu su sve stvari savršeno uređene (*Quod summa res est optimo sita in loco*) i koje čuvaju sami bogovi (*Di te tuentur*), pa su Dubrovčani stoga čestiti i gostoljubivi. Pir potom u čitavu priču uvodi sv. Vlaha, moćnog nebesnika, i poziva dubrovačku mladost da ga slave molitvama. Njemu se treba uteći jer on čuva crkve, gradske zidine, građane i štiti grad od zaraznih bolesti i neprijatelja.

*Quin lecta pueri turba, lectae virgines
Rite auspicato carmine
Canant potentem Blasium inter Coelites*

⁴³ Đ. Körbler, "Život i rad humanista Didaka Pira", 85.

⁴⁴ O tome vidi više: V. Stojanović, *Dubrovački diptih*, 128-132.

⁴⁵ Đ. Körbler, "Život i rad humanista Didaka Pira", 126. Treba biti oprezan i držati na umu raspravu o tome jesu li bosanski ban Borić i Boris Kalamanos, Kolomanov sin, jedna te ista osoba, ali za potrebe ovog rada to nije od presudne važnosti.

⁴⁶ O ovome i općenito o Filefovom odnosu s Dubrovnikom vidi: Vedran Stojanović, "Senato della Repubblica di Ragusa come custode della tradizione sull'esempio di Giovanni Mario Filelfo", *Dubrovnik Annals* 26 (2022.), 7-30.

*Cui templa curae, qui tuae
Tutela gentis fida, qui nutu lovis
Commissa circum moenia
Vindex oberrat providus diram ut luem,
Avertat, atque hostem procul.*
(29-36)

Mnoga Pirova djela posvećena Dubrovniku protkana su likom sv. Vlaha, bilo da je riječ samo o spomenu crkve koja mu je posvećena, bilo o himničkim posvetama čiji je glavni cilj naglasiti zaštitu koju pruža gradu i njegovim građanima. Njegovo shvaćanje onoga što je Dubrovniku sveti Vlaho, predstavlja najsnažniji dokaz da je Dubrovnik smatrao svojim domom, a tako velik broj stihova neupitna je potvrda Pirove uspješne asimilacije. To je još i jasnije ako se ne zaboravi činjenica da je bio Židov i to čak jedan od onih koje je dubrovačko Malo vijeće izuzelo od odredbe o obaveznom nošenju šešira sa žutom ili crvenom trakom.⁴⁷

S obzirom na to da je nerijetko i dokumentarno, u Pirovom pjesništvu uočljiva je razlika između onoga što je kao stvarna osoba osjećao i tibulovskih i odisejevskih motiva kojima je često pribjegavao kao autor.⁴⁸ Ne bi nas stoga smjela začuditi činjenica da s jedne strane pronalazimo ozbiljnu usredotočenost na Dubrovnik, njegove građane i sv. Vlaha, dok s druge strane stoji primjerice pjesma *De exilio suo*,⁴⁹ u kojoj lamentira o tome kako teško podnosi progonstvo na ledenim liticama Ilirije:

*Ergo mihi exilium longum, et crudele ferendum?
Nec reditus spes est ulla relicta mei?
Et quod adhuc superest aevi infelicis, id omne
Ducendum in gelidae rupibus Illyriae?*
(1-4)

i koju dovršava stihovima obilježenima snažnim ovidijevskim prizvukom, gotovo arhetipskim za pjesnika egzila:

*Didacus hic situs est Eborae procul urbe, domoque:
Non licuit patri condere membra solo.
At tu, sive legis portum, seu littore funem
Diripis, aeternum, nauta, precare vale.*
(95-98)

⁴⁷ Riječ je o odredbi od 19. ožujka 1572.: *Captum fuit de indulgendo Abrame Chirurgo et eius filio, et genero, nec non Didaco Doctori, et Isaco Ergas hebreis incolis huius civitatis ut possint palam in publicum ire, stare et negociare sine birettis croceis, seu rubeis (...)*. V. Miović, R. Seferović, "Gracija Mendes u Dubrovniku", 174. Ovim putem zahvaljujem Vesni Miović na napomeni o ovoj odredbi.

⁴⁸ George Hugo Tucker, "Didacus Pyrrhus Lusitanus (1517-1599). Poet of Exile", *Humanistica Lovaniensia* 41 (1992.), 187.

⁴⁹ *Didaci Pyrrhi Lusitani Elegiarum libri tres ad Dominicum Slatariccium, Patavinae scholae rectorem et equitem splendidissimum*, D. a. 29, f. 66r (Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku).

De illustribus familiis quae hodie Rhacusae exstant

Osim brojnim stihovima posvećenima sv. Vlahu, Pir se najočitije pokušao približiti novoj sredini kroz podužu pjesmu pod nazivom *De illustribus familiis quae hodie Rhacusae exstant anno M. D. VC. Kal. Ian. Ad amplissimum Senatam Rhacusanum*,⁵⁰ koja je postala njegovo najpoznatije i najviše analizirano djelo vezano za Dubrovnik. To nije neočekivano ako se zna da je 1583. godine za ovu pjesmu primio nagradu Senata Dubrovačke Republike.⁵¹ Iako ovaj rad nije posvećen složenim pitanjima o dubrovačkom plemstvu i identitetskom određenju samog Dubrovnika koja ovo djelo otvara, spomenut ću da Pir govori o podrijetlu dvadeset i osam dubrovačkih plemićkih obitelji.⁵² Riječ je o temi i "problemu" o kojoj ne možemo saznati skoro ništa iz primarnih arhivskih izvora, već nam ih posredno i često poprilično pristrano prenose dubrovački kroničari. Uzimajući u obzir sve specifičnosti dubrovačkog slučaja, može se, osim vezivanja vlasteoskog podrijetla za antičke korijene, govoriti i o poprilično značajnoj slavenskoj liniji koja je neke obitelji vezivala za neposredno slavensko zaleđe grada.⁵³ Didak Pir pritom slijedi neki od tada postojećih popisa vlasteoskih obitelji, vjerojatno Anonimov ili Ragninin pa se stoga može zaključiti da u tom pogledu ne iznosi nove nepoznate činjenice. Čak i navodi kako su birane obitelji pristigle u Dubrovnik iz raznih krajeva svijeta (*Continuo lecti diversi e partibus orbis/ Advenere viri sanguine patricio*). Međutim, pjesnički elaborira pojedine podatke pa tako primjerice navodi da je osnivač roda Bobali bio Fabije Kunktator, što se prevodi kao bob (*Cunctator Fabius gentis pater, Itala vertit/ Nomina et maternis Dalmata nominibus*), Zamagne dovodi u vezu s Pompejem Velikim (*Inter mille togas, et laetae munera pacis,/ Arma quatit lanus, Caesaris alter eques./ Pompeii Magni sanguis, cum Sextus in undas/ Adriacas profugo milite vela daret*), a za Saracu navodi da je postao novi Regul Atilije (*Et Saraca novus Regulus Attilius*). Ne zaboravlja pritom spomenuti ni spaljeni i razoreni Epidaur i Arape (Saracene), pa na taj način uključuje i srednjovjekovnu potku mita o osnutku Dubrovnika, stvarajući pritom teško prohodan i nerazumljiv galimatijas. Mene je ipak zanimao samo uvodni i završni dio koji su Piru poslužili kao okvir unutar kojeg je smjestio "povijest" dubrovačkih plemićkih obitelji.

⁵⁰ Didak Pir, *Cato Minor sive dysticha moralia ad Ludimagistros Olyssiponenses. Accessere nova epigrammata, et alia nonnulla eodem auctore. Opus pium, et erudiendis pueris adprime necessarium*, Venetiis: Apud Felicem Valgrisium, 1596., 132-140.

⁵¹ Đ. Körbler, "Život i rad humanista Didaka Pira", 6.

⁵² Gotovo istom temom, ali na primjeru pojedinih obitelji, bavi se i u djelima *De origine domus Saracae apud Rhacusanos ad Joannem Saracam* te u *De origine domus Mensiae apud Rhacusanos*. Vidi: Urban Appendini, *Carmina*, 215-219; 226-227.

⁵³ O ovoj temi pregledno i iscrpno vidi: Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika. Svezak 1: Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva*, Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2011., 52-74 et passim.

Započinje sveobuhvatnim pogledom iz ptičje perspektive, sa Srđa podno kojeg leži Dubrovnik, na čijem je mjestu nekada bila pusta hrid u koju su udarali morski valovi. Navodi da je taj podatak točan, ako ima istine u starim kronikama.

*Sergius hic certe mons est, haec illa Rhacusa,
Nobilis Illyriae divitis Imperio.
Quae, ni vana fides priscis annalibus exstat,
Dura prius rupes, et maris unda fuit.*
(1-4)

Zbog delikatne teme koju obrađuje, Pir će u uvodnom dijelu na još dva mjesta naglasiti kako nije u potpunosti siguran u povijesne podatke koje iznosi. Prvo će za tumačenje o nastanku grada upitati morske Nerejide.

*Et vos, caeruleae Nereides, hispida suetae
Cingere nativis pectora coraliis,
Dicite, qui primi posuerunt moenia cives,
Unde novus parvo tempore crevit honos.*
(13-16)

Potom će gotovo rezignirano ustvrditi da je ljudski život prekratak da bismo mogli spoznati davnu prošlost.

*Vita brevis nobis, et mens obnoxia curis,
Scire negant longi temporis historiam*
(19-20)

Zbog straha od pogreške ili jednostavno zbog neznanja, Pir brzo prelazi na opis sadašnjeg stanja i izgleda grada. Navodi da, tamo gdje je nekada bio plićak, sada se uzdižu visoke kamene kuće, a na stijenama koje je šibala bura, sjaje zlatni hramovi kralja britanskog,⁵⁴ kakve nikada nije vidio Dalmatinac.

*Nam, qua littorea, puppis radebat arenas,
Ardua quadrato marmore tecta vides.
Quaque illisa vagis spumabant saxa procellis,
Grata domus mergis, nidus et alcyonum:
Aurea templa nitent Regis monumenta Britanni,
Quo nullum maius Dalmata vidit opus,*
(5-10)

Pita se i tko je podigao gradske bedeme koji okružuju grad, ovjenčan dotad neviđenom slavom. Odgovor na to pitanje ne zna ni pjesnik, niti nimfa Kidipa. Zatim proglašava

---

⁵⁴ Zasigurno misli na dubrovačku katedralu, koju je prema legendi podigao engleski kralj Rikard I.

neistinitim homerski mit o tome kako je Apolon opasao Troju zidinama (*Cinxerit Illiacas muro quod Delius arces/ Illa fuit vani fabula Maeonidae*),⁵⁵ da bi poprilično nejasno i nezgrapno započeo svoju omiljenu priču, onu o sv. Vlaha pa u tonu prvih kršćanskih himni upravljenih svecima slijede stihovi:

*Adfuit et vates, cui lux a Virgine pura
 Altera sacra facit omnibus ordinibus.
 Protinus huic urbis claves, et maxima templi,
 Stabat ut e niveo marmore, cura datur.
 Accipit ille libens, et votis rite peractis,
 Magnus in excelsa Blasius arce sedet.
 Excipiunt plausus, et vox audita per auras,
 Dive fave, et nostris rebus amice, veni.
 Si te marmoreum nunc fecimus, en erit olim
 Illa dies, cum stes aureus, alme parens.
 (33-42)*

Pir navodi kako se svečanost u čast svetog Vlaha održava dan nakon blagdana Očišćenja Blažene Djevice Marije, tj. blagdana Svijećnice ili Kandelore, 2. veljače. Sveti Vlaho dobio je ključeve grada (*Protinus huic urbis claves, et maxima templi,/ Stabat ut e niveo marmore, cura datur./ Accipit ille libens, et votis rite peractis,/ Magnus in excelsa Blasius arce sedet*), a njegov kip od bijelog mramora jednog će dana postati zlatan (*Si te marmoreum nunc fecimus, en erit olim/ Illa dies, cum stes aureus alme parens*).

Dolazak sv. Vlaha u Dubrovnik trenutak je, dakle, nastanka Dubrovnika u koji su se počele slijevati osobe s raznih strana svijeta, o čijoj prošlosti i junačkim djelima prije dolaska Pir ne namjerava govoriti, već to ostavlja nekim drugim pjesnicima i poziva na otvaranje kronika iz prošlih vremena (*At vos annorum memores evolvite fastos*). Prije priče o prvoj obitelji (Gondula), Pir se poput svjedoka pred sudom zaklinje Doridom, majkom Nerejida, da će pjevati samo istinu. Slijedi središnji dio u kojem se na vrlo nejasan način govori o tome kada i na koji način su rodonačelnici pojedinih obitelji (od roda Gondula do roda Menze) stigli u Dubrovnik te o zamršenoj etimologiji njihovih prezimena.

Zadnjih petnaestak stihova neupitna su potvrda Pirova pristajanja uz priču o rimskom podrijetlu Dubrovnika. Ombla koja je nekada bila pored Tirenskog mora sada teče ilirskim zemljama. Jasno, prva Ombla je rijeka Tiber, koju autor translatira na jadransku obalu, pretvarajući Dubrovnik u izravnog nasljednika i nastavljača Rima koje čeka velika slava. Dubrovnik kao slobodan grad, koji Mars gleda izdaleka, uživa u zakonima koje sam donosi, a buduća pokoljenja bit će sretna jer će doživjeti zlatno doba koje tek dolazi.

⁵⁵ Neven Jovanović, "Mit i humanističke pohvale gradova na istočnoj obali Jadrana" (priopćenje na znanstvenom skupu: Dani Cvita Fiskovića. Metamorfoza mita, 2010.).

*Accola Tyrreni fuit olim Tibridis, Ombla
Nunc placet, Illyricis nobilis Ombla vadis.
Scilicet his rerum auspiciis, hac prole virorum,
Illyris urbs late regnat et auget opes.
Et quas ipsa tulit, defendit libera leges,
Et sua stat genti gloria, et omnis honos.
ears procul omnis abest, regnat pax optima rerum,
Et sincera fides, et pia religio.
(219-226)*

Ovo konfuzno i teško razumljivo djelo, prepuno nagomilanih mitoloških aluzija (što je doduše u skladu s renesansnom poetikom), koje se na trenutke čini kao da je pisano bez snažne inspiracije, ne bi trebalo ubrojiti među najuspješnija Pirova ostvarenja, a pogotovo ne među djela vrijedna nagrade, ali s druge pak strane u potpunosti otkriva razlog zbog kojeg je Piru dubrovački Senat dodijelio 15 dukata. Pritom nije na odmet napomenuti da je pjesnik ovim djelom zaista ugodio volji dubrovačke vlade, a primjer Giovannija Marija Filelfa iz 1475. pokazuje nam da to ponekad i nije bilo tako jednostavno, odnosno da se, kad se radilo o nagrađivanju, autore i njihova djela gledalo poprilično strogo. Naime, dubrovački je Senat Filelfa nagradio s pedeset dukata da bi par dana nakon povukao svoju odluku. Problem naravno leži u samom sadržaju djela, ali također pokazuje da je dubrovačka vlast ipak vrlo brižljivo njegovala sliku o sebi.⁵⁶

Još jedna činjenica koja upada u oči vezana je za sličnosti Pirovih i Filelfovih djela za koja su dobili nagradu, i u sadržaju i pjesničkim postupcima. Naime, u oba slučaja (više u Filelfovju) riječ je o djelima u kojima su mitovi i stvarnost izmiješani na posve proizvoljan način te su stoga na trenutke teško razumljivi.⁵⁷ Pravo je pitanje je li razlog tomu samo renesansna poetika ili ponešto ima i u složenosti teme. Pogledamo li samo dubrovačko kroničarsko i analističko naslijeđe i ono što govore o nastanku i podrijetlu grada, ali i želje i nastojanja dubrovački vlasti vezane za tu temu, teško se oteti dojmu da je pred autorima tih dijela bio teško premostiv zadatak.

Pritom je od nezaobilazne važnosti činjenica da je Pir bio u najmanju ruku u prisnim odnosima s članovima dubrovačkih vlasteoskih obitelji, što Filelfo zasigurno nije. Valja istaknuti prijateljavanje s Matom Damjanovim Benessom (1530.-1599.) i Šimunom Matovim Benessom (oko 1525.-1596.).⁵⁸ Možda je samo riječ o pukoj koincidenciji, ali ističem da je Piru dodijeljena navedena nagrada u kolovozu 1583.,⁵⁹ u mjesecu u kojem

⁵⁶ O ovoj temi vidi detaljno u: V. Stojanović, "Senato della Repubblica di Ragusa come custode della tradizione", 7-30.

⁵⁷ V. Stojanović, "Senato della Repubblica di Ragusa come custode della tradizione", 9

⁵⁸ O tome vidi: Milovan Tatarin, "Oprezno o Stijepu Beneši i njegovim stihovanim izrekama", *Colloquia Maruliana* 30 (2021.), 265-267.

⁵⁹ M. Tatarin, "Oprezno o Stijepu Beneši", 265.

je dužnost kneza obnašao upravo Mato Damjanov Benessa kojemu je Pir posvetio pet epigrama. Usto, odluka o dodjeljivanju nagrade nije donesena glatko. Za je glasalo 17 članova Senata, a protiv njih 15.⁶⁰

S obzirom na to da je dubrovačkom plemstvu u Pirovo doba i dalje odgovaralo da dobije potvrdu vlastita podrijetla koje seže *ab origine urbis*, ova je pjesma savršeno odgovarala tom zadatku, što je omogućilo da se prometne u jedno od najpoznatijih djela Didaka Pira, koje je sve do modernih vremena ostalo najčešći predmet analiza u hrvatskoj znanosti o književnosti.

Zaključak

Pjesništvo Didaka Pira nije ostalo zaboravljeno i zanemareno, a veliki je broj znanstvenika u njemu prepoznavao nepresušan izvor za poznavanje kulturnog života onodobnog Dubrovnika. Portugalski humanist bio je vrlo poznata osoba i u europskim krugovima. Prijateljvao je primjerice s Gigliom Giraldivem (1479.-1552.), Torquatom Tassom (1544.-1595.), Paolom Manuzijem, Antoniom Riccobonijem (1541.-1599.) i drugima, pa je sasvim očekivano da je u Dubrovniku stvorio širok krug poznanika. Njegovo opsežno djelo zaista daje jasan uvid u dubrovačku književnu scenu druge polovice 16. stoljeća. Za taj je uvid, doduše, potreban popriličan trud, s obzirom na to da su njegova djela razasuta po mnogim zbirkama od kojih su neke iznimno teško dostupne.

Didak Pir jasno inzistira na tome da u svoje djelo unese i u njemu opiše što je moguće veći broj stvarnih uglednih pojedinaca s kojima je prijateljvao kako bi zatomio "identitet drugačijeg". Za razliku od mnogih stranaca (u prvom redu grčkih izbjeglica nakon pada Konstantinopola) koji su djelovali u okrilju talijanskog humanizma i naglašavali svoju različitost, Pir se u zatvorenoj sredini poput Dubrovnika u potpunosti prilagodio, što dokazuje i njegov pedesetogodišnji boravak. Tome je zasigurno doprinijela i činjenica da je izvrsno vladao latinskim jezikom, ali i činjenica da je veliki broj njegovih djela koja govore o Dubrovniku bio po ukusu dubrovačke vlastele, bilo da je riječ o himničkim posvetama sv. Vlahu ili o pohvalama Dubrovniku i njegovim plemićkim obiteljima. *De divo Blasio Rhacusanae reipublicae patrono carmen*⁶¹ i *De illustribus familiis quae hodie Rhacusae exstant* dva su djela koja su Didaka Pira neraskidivo vezala za Dubrovnik jer se u njima detaljno bavi simbolima vjerske i svjetovne vlasti koje su upravljale svim segmentima života.

⁶⁰ Đ. Körbler, "Život i rad humanista Didaka Pira", 6.

⁶¹ Vidi više u Đ. Körbler, "Život i rad humanista Didaka Pira", 1-169; Dunja Fališevac, *Slike starog Dubrovnika*, Zagreb: Matica hrvatska, 2013., 253-254. Dijelove ovog nedovršenog hagiografskog epilija preveo je na hrvatski Darko Novaković, a prijevod je objavljen u antologiji *Sveti Vlaho: dubrovački parac u hrvatskoj književnosti*, ur. Luko Paljetak, Dunja Fališevac, Miljenko Foretić, Dubrovnik: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik, 2001.

Djela analizirana u ovom radu pokazuju i kako je Didak Pir vidio sam grad u kojem je živio, na koji je način doživljavao prostor grada i okolice i što je smatrao bitnim. S obzirom na opseg njegovog ukupnog pjesništva, Pir nije posvetio preveliku pažnju urbanom prostoru i građevinama koje se u njemu nalaze. Kada i opisuje prostor, u prvom redu Knežev dvor i Crkvu sv. Vlaha, a ponekad i neke druge građevine i gradske bedeme, on mu uvijek služi kao kulisa za djelovanje stvarnih osoba i nikada nije povezan s nekim suvremenim geopolitičkim pitanjem, pa je jasno da Piru nije od pretjerane važnosti.

U pogledu odnosa prema gradskom prostoru približio se lokalnim dubrovačkim autorima koji su njima poznate prostore grada doživljavali kao usputne, ako ne i sporedne. Domaćim autorima prostor je gotovo uvijek samo kulisa u koji smještaju određeni događaj ili osobe, on nikad nije primarni predmet interesa ili opisivanja. Jedan od razloga za to jest i činjenica da je domaći autor lišen mogućnosti susreta s drugim, što bi u ovom slučaju bio grad. Stoga je Didak Pir zaista neusporediv s brojnim putopiscima i hodočasniciima koji su opisivali Dubrovnik, jer je u trenutku pisanja već postao domaći autor.⁶² Ono što ga pritom ipak razotkriva jest njegova temeljna pripadnost nekoj drugoj kulturi, što, međutim, kad je u pitanju opis i stvaranje slike prostora, nije bilo od presudne važnosti.

Po pristupu i načinu opisa prostora jedino se poslanica *Ad Paulum* može smatrati pravom pohvalom. U ovom podužem i iznimno smisljeno strukturiranom djelu Didak Pir nudi najinspirativniju sliku kako gradskog, tako i izvangradskog prostora. Prostor je iznimno dokumentaristički opisan u kratkom epigramu *De urbe Rhacusa ab egregio pictore expressa*. U pjesmi *De urbe Rhacusa* zauzima skromno mjesto, dok u *De illustribus familiis quae hodie Rhacusae exstant* ostaje zasjenjen zbog obilja ponekad nejasnih mitoloških aluzija i koncentriranosti na jasan politički cilj koji je autor želio postići ovim djelom.

Ovim kratkim radom nastojao sam pokazati kako opsežno djelo ovog portugalsko-dubrovačkog humanističkog pjesnika ostavlja itekako dovoljno prostora za drugačiji vid interpretacije, nudeći sliku gradskog prostora Dubrovnika prije potresa 1667. godine koja, unatoč neprekinutom interesu arheologa i povjesničara umjetnosti, i dalje ostaje nedovoljno istražena kada je riječ o narativnim izvorima.

---

⁶² Iscrpno o ovim i sličnim temama vidi: V. Stojanović, *Dubrovački diptih: passim*.

DIDACUS PYRRHUS ON URBAN AND SUBURBAN AREA OF RENAISSANCE DUBROVNIK

VEDRAN STOJANOVIĆ

Summary

This article examines four works by the Portuguese poet Didacus Pyrrhus dedicated to the city of Dubrovnik. Although these texts have often been treated primarily as valuable sources for reconstructing the cultural and intellectual life of the Republic of Ragusa in the second half of the sixteenth century, this study adopts a different interpretative lens. By approaching the works within the framework of imagology and situating them in the tradition of urban encomia (*laudationes urbium*), the article explores how Pyrrhus constructed an image of Dubrovnik and its surrounding landscape.

Beyond their descriptive value, Pyrrhus' poems offer a subtle reflection of his integration into the social and cultural life of Dubrovnik, where he resided for five decades. His works reveal a conscious effort to suppress his foreign identity and assimilate into the local community, evidenced by his praise of prominent individuals, religious and civic symbols. Of the works analysed, *Ad Paulum* provides the most vivid and structured vision of both urban and rural landscapes, while others, such as *De urbe Rhacusa* and *De illustribus familiis*, are more concerned with hagiographic and genealogical themes. Together, these texts form a complex literary portrayal of Dubrovnik before the 1667 earthquake, offering a largely overlooked narrative source that enriches our understanding of early modern urban representation and identity formation.

